

SEZGİ'NİN BİLGİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İsmail KÖZ*

1) Problemin Belirlenmesi

Felsefede problemin başlangıç noktasını belirlerken, Descartes'in "...bizi eşyanın bilgisine götürecektir yalnızca sezgi ve dedüksiyondur"¹ görüşü ile Russell'in "Dedüksiyonda ilk önermelerin nasıl elde edildiği bir problemdir. Dedüksiyonun bir yerden başlaması gerektiğinden, bu başlangıç ispat edilmemiş, ispattan farklı bir yolla bilinmesi gereken bir şeyle başlamalıdır"² görüşü dikkat çekici olmaktadır. Reichenbach'ın da belirttiği gibi başlangıç noktası arama aslında mantıksal bir sorundur.³

Bilgiyi elde ederken az ya da çok sağlam bir çıkış noktası aramak önemlidir. Çünkü sağlam bir dayanak noktası bulmadan, zihin güvenilir, genel geçer bilgiyi kuramaz. Sonuçta bütün bilgiler sağlam bir temele dayanırlar. Zihin bilgiyi elde ederken sağlam bir temel arayıp bulur ve buradan hareket ederek bilgiyi elde eder. Burada sağlam bir dayanak noktası aramanın yalnızca bilgi teorisiyle sınırlandırıldığını belirtmek gerekir. Sonuç olarak bu dayanak noktasının bilginin değeriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Gerçekten de hiç kimsenin şüphe edemeyeceği kesinlikte genel geçer bir doğru var mıdır? Eğer varsa biz bu doğruları nasıl elde ediyoruz? Bu kesin doğruları elde etmenin herkesçe kabul edilmiş bir yöntemi var mıdır? Felsefe tarihinde bütün bu sorulara olumlu ya da olumsuz olarak verilmiş pek çok cevap vardır. Bu cevapların temelinde "kesin bir başlangıç noktasının bulunup bulunmadığı" sorusunun açığa çıkarılması çabası yatmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, sezgi bazı filozoflar, matematikçiler ve mantıkçılar tarafından sistemlerinin temellendirilmesinde en önemli araç olarak görülmektedir. Bu nedenle sezginin çok geniş bir tartışma alanı vardır. Sezgi konusunun felsefede ve mantıkta ele alınışının en önemli iki nedeni bilgi teorisinin felsefenin en temel problemi haline gelmesi ve klasik mantığın yanında farklı mantık sistemlerinin

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Çev: Mehmet Karasan, 2. bsk., İstanbul 1989, s. 14

² Bertrand Russell, "Aristotle's Logic", *The Basic Writings of Bertrand Russell* içinde, Ed. By. Robert E. Egnar and Leaster E. Denon, Britain 1961, s. 279.

³ Bkz. Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, Çev: Cemal Yıldırım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 33

kurulmasıdır. Özellikle Descartes ile birlikte bilginin temellendirilmesinde sezginin öne çıktığını; yeni mantık sistemlerinin kurulmasında da bu mantık sistemlerinin dayandığı aksiyomların ve ilkelerin tespitinde sezgiye müracaat edildiğini görüyoruz. Çünkü aksiyomlar ispatlanarak ulaşılmış önermelerden değildir. Üstelik onları mantıksal olarak da çıkaramayız. Öyleyse, aksiyomların doğruluğu dedüktif çıkarımdan başka bir yolla bilinir. O yol da sezgidir.

Biz bu çalışmamızda bilgi teorisiyle sınırlı tutarak sezgi konusunu ele alacağız.

2) Sezgi Nedir?

Sezgi kavramının en yaygın tanımı doğrudan doğruya kavramdır. Sezgideki kavrama, bazen duyularla veya akılla bazen de mistik bir tecrübe ile irtibatlandırılmaktadır. Sezgide, kavramanın doğrudan doğruya olması ise bir çıkarımın, nedenlerin, öncüllerin, bir tanımlama işleminin, doğrulamanın, sembollerin ve bir düşünme sürecinin bulunmaması anlamına gelir. Bu takdirde sezgi, tek bir zihin işleminde apaçık ve kesin olarak kavramdır. Bu kavramda, kavramlar arası ilişki kurulmadan akıl yürütmesiz, vasıtasızca bir zihin işlemi vardır.⁴

Bilgi teorisi açısından sezginin bir değeri olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu itibarla sezgiyle ilgili görüşlerin farklılığı iki noktada toplanmaktadır. Biri menşei diğeri konusudur. Bunlardan ilki, sezgi acaba duyularla mı ilgilidir, veya zihnin işi midir, yoksa kendi başına, akıldan farklı bir başka bilme yetisi midir, gibi soruları gündeme getirir. İkincisi ise sezgi duyulur aleme ait olanı mı, zihinde olana mı, yoksa akılüstü başka bir alana ait olanı mı bize bildirir, sorularını ortaya çıkarır.

Sezgi, çıkarım olmadan, ispatlanmamış bir inanç, bir içine doğma, bir içgörüş, bir konu hakkındaki hakikatlerin doğrudan bilgisi anlamlarına gelir. Bu "ispatlanmamış" ifadesine bir açıklık getirmek gerekmektedir. İspatı gerekmeyen hatta ispatı mümkün olmayan ilk ilkeler, mutlak prensipler, açık ve seçik fikirler var mıdır? Varsa bunları nasıl elde ediyoruz? Bunlar olmadan zihnin bilgiyi inşası mümkün olur mu? Her şeyden önce zihnin her şeyi ispat etmesi mümkün müdür?

Her şeyi ispata çalışan bir zihin, kısır bir döngüye, aşırı şüpheciliğe düşer ve sonuçta da inkarcılığa varır. Bu konuda Hilmi Ziya Ülken'in Sofistleri örnek göstermesi dikkat çekicidir. Çünkü onlar ilk ilkelerin, mutlak prensiplerin ispat edilememesi gerçeğini gözardı ederek her şeyin ispatını istemişlerdir; ispat mümkün olmayınca da her şeyin ancak bir faraziye olabileceğini, genel geçer bir bilginin varolamayacağını düşünmüşlerdir. Bunun sonucu olarak inkarcılığa düşmüşler ve şüpheci bir tavır takınmışlardır.⁵

⁴ *The Encyclopedia of Philosophy*, 4. Cilt, "Intuition" md, New York 1967; s. 204-211

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942, s. 55

Böylelikle sezgi, bilgi teorisinde, şüpheci tutumun dışındaki bütün felsefi bakış tarzlarının ilgili olduğu bir dayanak noktası olarak görülebilir mi? İspat edilmemiş, bir başka ifadeyle ispatlanamaz ve tanımlanamaz bir takım hakikatlere, içinde yer veren felsefe sistemleri, sezgiyi temellendirmenin en önemli aracı olarak mı kullanmaktadırlar?

Farklı türlerde de olsa tecrübeciliğin, akılcılığın, idealizmin vb. gibi pek çok akımın bir şekilde sezgiye yer verdiği bilinmektedir.

3) Sezgi Türleri

Felsefe tarihine bakıldığında pek çok filozofun sezgiye önemli ölçüde yer verdiğini görmekteyiz. Her biri farklı biçimde sezgiyi kendi düşünce yapısının temeli saymıştır. Bu açıdan sezgi konusunu üç kategoride değerlendireceğiz: 1-Duyu Sezgisi; 2-Akli Sezgi; 3-Metafizik Sezgi.

1- Duyu Sezgisine en tipik örnek Kant'ın sezgi anlayışıdır.

Kant'ın bilgi teorisi, geleneksel özne-nesne bağıntısı üzerine kurulu, nesneye önem veren empirizmden; özneye önem veren rasyonalizmden farklıdır. Bunun yerine başka bir tarz, birleştirici yeni bir bakış açısı geliştirir. Bu bakış açısında bilgi çok karmaşık işlemlerin sonucudur. Bilgi onda bileşiklik arzeder. Çok boyutlu, girift bir sonuçtur.

Kant'ın bilgi teorisinde, sezginin ve kategorilerin önemli yeri vardır. Çünkü onda bütün bilgiler sezgi ve kategoriler aracılığıyla kurulurlar. Sezgi duyulara aittir. Ama duyulardan gelmez. Sezgi, aklın da a priori formu değildir. Bu nedenle zihne ait değildir. Çünkü zihne ait olan, a priori kategorilerdir. Ancak Kant kategorilerden saymayıp onlardan ayırdığı zaman ve mekan diye iki ilke kabul eder. Zaman ve mekan bütün duyuların imkanını sağlayan saf sezgidir. Ancak bu saf sezgi de tamamen duyulur şeylere aittir. Şimdi biz onun bilgi anlayışında sezginin rolünü belirlemeye çalışacağız.

Kant'a göre "...bütün bilgilerimiz tecrübeyle başlar, ancak tecrübeden ibaret değildir. (...) Tecrübe dünyasına ait bilgilerimiz duyularından ve bilgi yetiminden oluşmuştur".⁶ İşte sezgi bu tecrübe alanında etkilidir. Tecrübe alanında, önce tam anlamıyla nesneleşmemiş olgular söz konusudur.

Duyular vasıtasıyla olgulara bitişik olan sezgiye deneysel denir. Kant bir dış deney bir de iç deney öngörür. Dış deneyde biz "mekan"a bağlı olarak nesnelere tasavvur ederiz. İç deneyde de "zaman"a bağlı olarak zihin, kendisini ve iç hallerini yaşar. Mekan empirik bir kavram değildir; bir başka ifadeyle tecrübeden çıkarılmış değildir. Mekan bütün dış sezgileri teşkil eden a priori zorunlu bir tasavvurdur. Zaman

⁶ Immanuel Kant, *Nakdu'l-Akli'l-Mahz*, Çev: Musa Vehbe, Beyrut, November 1988, s. 45

da tecrübeden çıkan bir kavram değildir. Ne mekan, ne de zaman kategori değildir; saf sezgilerdir.⁷ Şimdi zaman ve mekan tasavvurlarının, tecrübeye (tecrübeye diyoruz, çünkü henüz olgu aşamasındayız bilgi aşamasında değiliz) nasıl bir rol oynadıklarını açıklamak gerekirse, şunlar ileri sürülebilir.

“Fenomenler, görünen şeylerdir ve görünmek doğrudan doğruya mekan ve zaman içinde olmaktadır. Ancak duyarlılığın bu türden salt biçimleri aracılığıyla, bir nesne bize görünebilir olup, böylece de ampirik görünümün bir nesnesi olabildiği için, mekan ve zaman, görünüşler olarak nesnelere imkanın a priori koşulunu içeren salt görülerdir.”⁸

Demek ki mekan ve zaman, bileşimsel a priori bilgileri elde ettiğimizde bizi deney alanına açan evrensel iki kaynaktır. Mekan da zaman da tüm duyulur sezginin saf biçimleri olmakla bize olayların sunumunu verirler.⁹

Kant’a göre akıl bize duyuların ve tecrübenin üstünde başka bir şeyin bilgisini veremediği için sezgi algıdan başka bir şey değildir. Bizdeki bütün bilgiler algıyla başlar, ancak tümüyle algıdan çıkmaz. Kant’a göre eğer sezgi, objenin yapısına, özelliğine uyarsa ondan hareketle a priori olarak bir şeyin nasıl bilinebileceğini bir türlü anlayamam; ancak buna karşın eğer obje sezgi gücünün özelliğine uyarsa, bu bilmenin olanağını bütünüyle iyi bir şekilde tasarlayabilirim. Fakat eğer bunların bilgi olmaları gerekiyorsa bu sezgilerde (algı) durup kalmamak, dahası onları tasavvurlar olarak nesne olan her hangi bir şeye bağlamak ve nesneyi kavramlarla belirlemek zorunluluğu vardır.¹⁰ Zaman ve mekan bize biçimsel bütünlükler olarak verilmiştir. Duyumlar bu bütünlüklerin içeriğini oluşturan özerk öğelerdir. Kavramlar ise sonuç olarak parçaların kuruluşunun kurallarıdır.

Bir nesnenin bilgisini olası kılan iki şart vardır. Birincisi sezgidir; nesne sezgide bir olgu olarak verilmiştir. İkincisi kavramdır. Bununla bir sezgiye karşılık olan bir kavram düşünülür. Sezgi ve kavram tüm bilgilerimizin öğeleridir. Ne kendilerini herhangi bir biçimde karşılayan sezgiler olmadan kavramlar ne de kavramsız sezgiler herhangi bir şey sağlayabilirler. Sezgisiz kavramlar boş, kavramsız sezgiler kördür.¹¹

Ancak bu zaman ve mekan külli kavramlar değildir, duyu da değildir. Yalnızca algının formu ve şartıdır. Zaman ve mekan ne duyu ne de kavram olmayınca ikisi arasındaki bağıntı sorunu ortaya çıkmaktadır.

⁷ Kant, A.g.e., ss. 61-64

⁸ Gilles Deleuze, *Kant’ın Eleştirel Felsefesi*, Çev: Taylan Altuğ, İstanbul 1995, s. 55

⁹ Lucien Goldmann, *Kant Felsefesine Giriş*, Çev: Afşar Timuçin, İstanbul 1983, s. (Afşar Timuçin’in Önsözü) 16

¹⁰ Immanuel Kant, *Seçilmiş Metinler*, Çev: Nejat Bozkurt, İstanbul 1984, s. 58

¹¹ Goldmann, s. (Afşar Timuçin Önsözü) 17

Sezgi yalnızca duyulara ait olan bir algıdır. Bundan sonra da akla ait olan yargı gelir. Algı gerçekleşmeden önce başka bir şey gerekir. Verilmiş bir sezgi, yargının formunu belirleyen bir kavram altında kapsanmalıdır. Bu kavram şuurlu halde sezginin empirik idraki ile bağlantılıdır ve empirik yargının evrensel değerini verir. Böyle bir kavram saf aklın a priori bir kavramıdır ve aynı cinsten parçaların bir çokluğunu taşıyan sezgiyi determine eder.¹² Burada Kant'ın içine düştüğü güçlük, sezgi ve saf aklın kavramlarının birbirini nasıl etkilediği konusudur. O kavramları algısız boş, algıları da kavramsız kör kabul etmektedir. Ancak ikisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta çok acık değildir. Çünkü “Mekansal-zamansal bağıntıların, kavramsal bağıntılara (doğaları bakımından farklı olmalarına rağmen) uygun olabilmeleri olgusu, Kant’a göre, derin bir sır ve gizli bir sanattır.”¹³

Şimdi biz pek te açık olmayan bu ilişkiyi irdeleyelim. Kant, bilgilerimizin zihnimize iki kaynaktan doğduğunu belirtir. Birincisi izlenimleri alma gücümüzden, diğeri bu izlenimleri bilme gücümüzden. Birincisi bize olguları* verir; ikincisiyle bu tasavvurların alakası düşünülür. O zaman sezgi ve kavramlar bizdeki bütün bilgilerin kaynağıdır.¹⁴

Duyularla elde edilen izlenimleri bilgiye dönüştüren zihindir. Zihin bu dönüştürme işini kavramlarla yapar. Öyleyse kavramlar sezgileri birleştiren bütünleştiren evrensel zorunlu koşuldur. Duyarlığın formları zaman ve mekan, zihninki ise kategorilerdir. Kategoriler zihnin a priori formlardır; bilgi onlar aracılığıyla gerçekleşir.¹⁵

Kant’a göre nesne tam anlamında nesne olmak için, zihnin a priori formlarına uymak zorundadır. Duyularla algıladığımız gerçeklik, kendi tümellik ve zorunluluk temellerini bilen öznedeki mevcut bilme koşullarında bulur.¹⁶ Burada Kant yukarıda bahsettiğimiz kavramlar ve sezgiler arasındaki kopukluğu, bilgiyi özneye bağlı bir etkinlikle çözer. Duyular kategorilere tabidir; kendilerini bu, zihnin apriori formlarına uydurmak zorundadırlar.

Acaba Kant’a göre algı sezgisinden başka bir sezginin varlığını kabul edebilir miyiz? Kant akli sezgiyi kabul etmiyor mu? Akli sezgi neyi bilebilir?

¹² Robert Ackerman, *Theories of Knowledge*, USA 1965, s. 236

¹³ Deleuze, A.g.e., s. 57

* Goldmann, “Deneyisel bir sezginin belirlenmemiş nesnesine olgu denir”, demektir. Goldman, A.g.e., s. 140

¹⁴ Kant, A.g.e., s. 75

¹⁵ Goldmann, s. (Kant için Notlar) 16-17

¹⁶ Deleuze, A.g.e., s. (Yargı ve Bilinç, Taylan Altuğ Önsözü) 11-12,

Goldman'a göre Kant'ta iki türlü sezgiden bahsedebiliriz. Kendinde şeyi tanıyacak olan şey düşünsel bir sezgidir, deneysel bir sezgi değil. Kendinde şeylerin bilgisi ancak bir başka sezgide, etkin deneysel insanın sezgisinden niteliksel olarak çok ayrı bir sezgide olasıdır. Ama tam tamına kuramsal bir yeti olarak deneye bağlı olan zihin böylesi bir sezginin yalnızca olası olarak bile var ya da yok olabileceğini bildiremez. Onun için duyularüstü hep bir tartışmalı fikir olarak kalacaktır.¹⁷ Bu anlayışa göre akli sezgiyi tam da kabul ettiğini söyleyemiyoruz.

Sezginin, hakkında bilgi edinebileceği alan, aşkın bir gerçeklik olursa böyle bir sezgiye zihinsel (entelektüel intuition) denir. Kant teorik akla metafizik yapma yetkisi vermediği için teorik aklın numen alemini, fenomenleri bildiği gibi bilmesini mümkün görmemekte, bu yüzden de zihinsel sezgiyi kabul etmemektedir.¹⁸ Kant sujede duyusal sezgiden başka bir sezginin olmadığını düşünmektedir.¹⁹

Şimdi biz Kant'ın görüşlerine bizzat müracaat ederek konuyla ilgili görüşlerini ele almak istiyoruz.

Kant için düşünce, verili sezgiyi bir nesneye bağlama edimidir. Eğer bu sezginin türü hiçbir yolda verili değilse, o zaman nesne yalnızca aşkınsaldır. Böylece içinde tüm duyusal sezgi (bizim için olanaklı biricik sezgi türü) koşulunun soyutlanmış olduğu saf bir kategori yoluyla hiçbir nesne belirlenemez. Ama yalnızca zihnin nesnelere olan ve böyle olarak gene de bir sezgiye, ama duyusal olmayan bir sezgiye (coram ituiti intellectuali) verilebilen şeyleri varsayarsam, bu tür şeyler numenler olarak adlandırılabilir.²⁰ Çünkü eğer duyular bize bir şeyi yalnızca görüldüğü gibi temsil ediyorlarsa, o zaman bu bir şey gene de kendinde bir şey olmalı ve duyusal olmayan bir sezginin, zihnin bir nesnesi olmalıdır. Başka bir deyişle, içinde hiçbir duyusalılık bulunmayan ve yalnızca saltık olarak nesnel olgusalılık taşıyan bir bilgi olanaklı olmalıdır. Çünkü burada önümüzde bütünüyle başka türlü bir alan, bir bakıma ruhtaymış gibi düşünülen (belki de sezilen) bir dünya açık durmaktadır ki, saf zihnimiz için daha az değil ama daha da soylu bir düşünme alanı olabilecektir.²¹ Kant burada görüldüğü gibi, duyulur olanın ötesinde aşkın bir alanın varlığını düşünmektedir. Bu düşünceyi de yine bize sağlayacak olan akli sezgi olacaktır.

Yine Kant devamla şunları söyler: akıl (anlak) bir bağlantı içindeki bir nesneyi yalnızca fenomen olarak adlandırdığı zaman, aynı zamanda bu bağlantının dışında bir kendinde nesne tasarımı da oluşturur. Duyarıktan bağımsız bir kendinde şey olmalı, bir

¹⁷Goldmann, A.g.e., s. 140-141

¹⁸ Tahir Yaren, "Sezgi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı: 37, Ankara 2003/1, s. 32

¹⁹ Immanuel Kant, *Akı Usun Eleştirisi*, çev: Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul 1993, s. 157, dip not.

²⁰ Kant, A.g.e., s. 158-159

²¹ Kant, A.g.e., s. 159

nesne olmalıdır. Buradan bir numen kavramı çıkar. Ama bir numenin tüm fenomenlerden ayırt edilebilir gerçek bir nesneyi gösterebilmesi için düşüncemi duyuşal sezginin tüm koşullarından özgürleştirmem yeterli değildir; böyle bir nesnenin verilebilmesi için duyuşal olandan başka bir sezgi türünü varsaymam için bir zeminim de olmalıdır. Yukarıda hiç kuşkusuz duyuşal sezginin genel olarak biricik olanaklı sezgi olduğunu ispatlayamamış, ama yalnızca bizim için öyle olduğunu gösterebilmiştik.; ve ne de bir başka sezgi türünün olanaklı olduğunu ispatlayabilmiştik.²²

Eğer numen ile duyuşal sezgimizin nesnesi olmadığı ölçüde bir şeyi anlıyor isek, ve bu sezgiyi soyutluyor isek, o zaman bu olumsuz anlamda bir numendir. Ama numen ile duyuşal olmayan sezginin bir nesnesini anlıyorsak, o zaman özel bir sezgi türünü, bir başka deyişle akli sezgiyi varsaymış oluruz ki, bize özgü bir sezgi kipi değildir ve imkanını bile anlamayız. Bu olumlu anlamda numen olacaktır.²³ Eğer kategorileri fenomenler olarak alınmayan nesnelere uygulamayı isteseydik, o zaman duyuşal sezgiden başka bir sezgiyi temel almamız gerekir ve bu durumda nesne olumlu anlamda bir numen olurdu. Şimdi böyle bir sezgi, bir başka deyişle akli sezgi saltık olarak bilgi yetimizin dışında yattığı için, kategorilerin kullanımı da hiçbir biçimde deneyim nesnelere sınırının ötesine geçemez; ve duyu varlıklarına karşılık düşen akıl-varlıkları olduğu için, duyuşal sezgi yetimizin hiçbir bağıtısının olmadığı akıl-varlıkları da olabilir. Ama akli kavramlarımız, duyuşal sezgimiz için salt düşünce biçimleri olarak, bunlara en küçük bir biçimde erişemezler. Öyleyse numen olarak adlandırdığımız kendilik salt olumsuz anlamda numen olarak anlaşılmalıdır.²⁴ Görüldüğü gibi Kant buradaki ifadeleriyle akli sezgiye bilgide yer vermemektedir. Bunu da kategorilerin deneyim nesnelere sınırını aşamayacağı düşüncesinden anlıyoruz.

Kant Arı Usun Eleştirisi adlı kitabının pek çok yerinde a priori sezgiden bahseder. Buna saf sezgi de der. Mesela matematikte düşünce senteze giderken saf sezgiyi kullanır; doğa bilimi ise algısal sezgiyi kullanır.²⁵ Kant, algı sezgisinin yanında akli sezgi ve saf sezgilerin sözünü etmektedir. Algı sezgisi, fenomenlerin bilgisi için kaçınılmaz bir şarttır. Ancak kavramlar olmadan algı sezgisi, sadece nesneleşmemiş duyumların elde edilmesi aşamasında kalmaktadır. Burayı aşabilmek için kavramlara ihtiyaç vardır. Saf sezgi (pure intuition) ise duyumlarla ilgili değil matematikte etkindir. Akli sezgi ise, numenlerin bilgisinin elde edilmesinde değil de onun varlığının düşünülmesinde rol oynar; yoksa numenin bilgisi elde edilemez. Bilgi bakımından zihne

²² Kant, A.g.e., s. 160-161

²³ Kant, A.g.e., s. 161

²⁴ Kant, A.g.e., s. 162

²⁵ Kant, A.g.e., s. 359, 361, 362

numen, belirsizdir. Akli sezgiyle biz duyularla ilişkili nesneyi aşır, bir başka alana kapı açabiliriz. Ancak onu bilemeyiz, varlığını düşünebiliriz. Bu varlığını düşünebildiğimiz de duyuların nesnelere alanı değil, numen alanıdır.

2- Akli Sezgi: Bu sezgiye örnek olarak başlıca Eflatun ve Descartes'in sezgi anlayışını gösterebiliriz. Eflatun sezgiyi ideaların bilgisini gösteren ruhun (akıl) bir yeteneği olarak görmektedir. Ona göre duyuların tecrübe ettiği objelerden bağımsız, bir de aklın anlayabileceği nesnelere vardır. Yalnızca ruhun bilebileceği idealar (form) sezgi denilen ruhun bir yeteneği ile bilinir. Duyular bu dünyada objeleri tecrübe ederken ruh da idealer dünyasındaki formları sezer. Sezgiyle, formlar hakkında kesin bilgiler elde edilebilir.²⁶ Fakat Eflatun'un hatırlama (anamnesis) teorisi ile izah etmeğe çalıştığı duyular alemde bağımsız idealar dünyasının bilgisi bazı problemleri de içermektedir. Her ne kadar Eflatun, "bilginin kaynağı nedir?" sorusuna hatırlama teorisi ile çözüm getirmenin yeterli olmadığını düşünerek, ruhun bir yetisi olan sezgiyi ortaya koysa da yine de bazı noktalarda kapalı kalmaktadır. Eflatun'a göre insan tecrübe vasıtasıyla kendi hayatının akışı içinde ideleri düşünmez, daha önceki hayatından hatırlar yalnızca veya ruhu ile sezer. Acaba ideler bu duyular alemde değilse nerededirler? ve onlarla akıl nasıl irtibat kurar? Ruh ve beden arasındaki ilişki nasıldır? Eflatun bunlara çok açık cevaplar vermemektedir. "Oysa aklın bir fonksiyonu olan sezginin, konusuna ait hükümleri ve hakikatleri görebilmesi, temelde ya tecrübenin daha önceki verilerinin olmasını veya aklın bu konuyla meşgul olmuş olmasını gerekli kılar. Sezgi belli bir zihnin çabasıyla sonra kendi objesi hakkında doğrudan bilgi verir."²⁷

Daha sonraları bazı rasyonalistler kendi bilgi teorilerinde ideleri bilen yeteneği sezgiden ziyade akıl (reason) diye isimlendirmişlerdir. Bu konuda Eflatun ile Descartes'in karşılaştırılması konumuz açısından önemlidir. İkisi de rasyonalisttir. Fakat kesin insan bilgisinin kaynağını açıklama tarzları farklıdır.²⁸

Şimdi de Descartes'in sezgi anlayışını görelim. Ona göre sezgi doğrudan doğruya vasıtasız düpedüz görmedir. Mesela bir üçgenin üç kenarlı bir şekil olduğunu doğrudan doğruya muhakemesiz görürüz ve üç açısının da iki dik açiya eşit olduğunu dolaylı olarak muhakeme ile çıkarırız.²⁹ "Descartes'ta sezgi saf ve dikkatli bir zihnin kavrayışıdır. Öyle kolay ve seçik bir kavrayış ki, anladığımız şey üzerinde hiç bir şüphe bırakmaz. Sezgi dikkatli bir zihinde yalnız aklın ışığı ile meydana gelen, çıkarış (deduction) tan daha basit olduğundan ondan daha sağlam bir kavrayıştır. Biz sezgiyle

²⁶ Ackerman, A.g.e., s. 18

²⁷ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, 2. bsk., USA 1953, s. 198

²⁸ Ackerman, A.g.e., s. 24

²⁹ Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Çev: Mehmet Karasan, 2. bsk., İstanbul 1989, s. 12

daima ilk ilkelerin kendilerini biliriz. Sezgiyle insan kendinin var olduğunu, düşündüğünü, üçgenin yalnız üç çizgi ile sınırlı olduğunu kürenin yalnız bir yüzeyle çevrildiğini bilir.³⁰

Descartes'e göre bizi eşyanın bilgisine götürecek yalnızca sezgi ve dedüksiyondur. Dedüksiyonla sezgi çok farklıdır, çünkü dedüksiyonda, sezgide bulunmayan bir hareket bir sıralanma mevcuttur.³¹ Bizim sezgiyle açık ve seçik olarak bileceğimiz şeyler ya manevi ya maddi veyahut da karışık olabilir. Bilgi, şüphe, irade, cahillik gibi şeyleri gösteren hiçbir maddi şey tasavvur edilemez. Sırf maddi şeyler ise ancak cisimler dahilinde bildiğimiz şeylerdir: Uzam ve hareket gibi. Sonra, maddi şeylere olduğu kadar manevi şeylere de ayırd etmeksizin tatbik olunabilen şeylere karışık veya ortak şeyler diyoruz. Varlık, birlik, devam (süre) vb. gibi.³² Descartes'in sezgisi bütün basit özleri, hem onları birleştiren zaruri bağları, hem de anlayışın ister kendinde, ister muhayyile de açık tecrübesinin edindiği her şeyi bilmeğe çalışır.³³

Dikkat edecek olursak Descartes'in sezgisi duyular ötesine de yani hem maneviye hem de karışık şeylere şamil olması açısından Kant'ın algıyla sınırlı sezgi anlayışından daha kapsamlıdır. Yalnızca maneviye ait olmayıp duyulur olanı da içine alması açısından Eflatun'un ideleri bilen sezgisinden farklıdır. Descartes'e göre önerme sezgide açık olarak anlaşılmalı ve ardı ardına değil bütünüyle aynı zamanda kavranmalıdır. Sezgi saf ve dikkatli bir zihnin kavrayışıdır veyahut da saf ve dikkatli bir zihinde yalnız aklın ışığı ile meydana gelen sağlam ve şaşmaz bir kavrayıştır. Sezginin en önemli özellikleri ona göre şunlardır:

a)-Sezgi saf bir düşünme eylemi, yani duyuların verilerinden muhayyilemin tasavvurlarından bağımsız sırf müdrike veya anlayış fiilidir. b)-Düşüncenin basit bir fiili ile kavranabilen bütün şeylere tatbik edilebilir. Descartes için bir bilgi sezgiyle kavranmadıkça veya bir çıkarım (dedüksiyon)la sezgiye irca edilmedikçe doğru bilgi olmaktan çıkıyor ve dolayısıyla ilmin dışında kalıyor.³⁴

Descartes'in anlayışına göre bütün bilgilerimizde sezgi unsuru vardır. Sezgi aynı zamanda bir akıl yürütmenin çeşitli adımlarını oluşturan önermeler arasındaki ilişkileri anlamamızda da mevcuttur. Akıl yürütmenin kendisi de kavradığımız bazı bağıntılara

³⁰ Descartes, A.g.e., s. 12

³¹ Descartes, A.g.e., s. 14

³² A.g.e., s. 64

³³ A.g.e., s. 70

³⁴ A.g.e., s. 144

dayanır. Geçerli sezgiler duyuların ve reflektif düşüncenin ortaya çıkaracağı bilginin kısa parçalarıdır.³⁵

Gerek Eflatun'un gerekse Descartes'in matematikçiliğinin, matematik bilgiye çok önem vermelerinin, bilgi teorilerinde duyuları aşan bir dayanak noktası aramalarında etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Şöyle ki,

“Matematikçi gözleme dayanma gereği olmayan bir konuda salt mantıksal çıkarım yönteminin başarısını bildiğinden, bu yöntemin öteki konulara da uygulanabileceğini kolayca düşünebilir. Sonuç, duyuşsal algının yerini akıldan kaynaklanan bir “içe-doğuş”a bıraktığı bir bilgi teorisi. Bu teoride akla, tek başına fiziksel dünyanın yasalarına ulaşacak bir güç gözüyle bakılır.”³⁶

Reichenbach'a göre Descartes çeşitli yazılarında algısal bilginin belirsizliğini ileri sürmüştür. Çünkü o, bir şey dışında her şeyden şüphe etmektedir. Descartes, “kuşkulandıktan”, kuşkuyu ben'inin bir eylemi saymaya geçmekte ve böylece kuşkulandılamayacak bir gerçeği bulduğuna inanmaktadır. Benin varlığı doğrudan farkına varma ile temellendirilmezse, diğer nesnelere varlığı daha yüksek bir kesinlikle ileri sürülemez.³⁷ Reichenbach'ın da belirttiği gibi Descartes, aslında kesinliği aramakta ve apaçık, şüphesiz, kesin ve zorunlu dediği hakikati sezgiye dayandırmaktadır. Fakat bu sezgi de duyularda değil, önce benin bilincinde başlamaktadır.

3-Metafizik Sezgi: Daha önce sezgiyi yalnızca duyulur olanın bilgisini elde etmekle sınırlayan Kant'ın görüşü ile, sezgiyi saf düşüncenin kavrayışı olarak gören Descartes'in anlayışını gördük. İki anlayışta da ortak özellik olarak şu söylenebilir. Birincisinde bilgide saf aklın kavramları ikincisinde ise zihnin çıkarım (deduction) yolu sezgiye eşlik etmektedir. Hem duyuların algısını hem de aklın bunlar üzerindeki işleyişini aşan bir başka sezgi anlayışı daha vardır. Bu sezgiye metafizik sezgi adı verilmiştir. Bu metafizik sezgiyi bilimsel olarak şekillendiren Henri Bergson (1859-1941) dur.

Bergson'a göre daha önceki felsefeler sezgiyi zihin lehinde ihmal etmiştir. Artık felsefe sezgiyi geliştirmek zorundadır. Felsefe manevi hayata ancak bu sezgi ile girebilir.³⁸ Bergson'un bu yeni sezgici metafiziği asrımızdaki metafizik karşıtı materyalizme ve pozitivistliğe karşı bir tepkidir.³⁹ Bergson'a göre asıl felsefe hayatın ve ruh olaylarının doğuşu ve gelişimi .sirasında kavranan realite ile uğraşacak bir hayat metafiziği olabilir. İlimler, evrimin olup bittikten sonra bıraktığı kalıntılarla uğraştığından asıl olan hayatın

³⁵ Titus, (1953), s. 198

³⁶ Reichenbach, A.g.e., s. 31

³⁷ Reichenbach, A.g.e., ss. 32-33

³⁸ Henri Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, Çev: M. Şekip Tunç, 2. bsk., İstanbul 1986, s. 345

³⁹ S. Hayri Bolay, *Felsefeli Doktrinler Sözlüğü*, 4. sk., Ankara 1987, s. 78

yaratıcı evrimini kavramaktan uzaktırlar. Bu evrimi ancak hayat metafiziği kavrayabilir. İlmi nasıl zeka yapıyorsa metafiziği de sezgi kuracaktır.⁴⁰

Bergson'un felsefesinde amaç, bilimin yapamayacağı şeyi yapmaktır. Bu da hayatı anlamaktır. O nicelikçi ve mekanistik yorumlara şiddetle karşı koydu ve bunlara karşı vitalizmi savundu.⁴¹ Onun için sezgi yüksek bir bilgi türüdür; duyular ve akıl tarafından ortaya çıkarılan bilgiden de mahiyet olarak farklıdır. Bergson'a göre sezgi ve akıl zıt yönlerde bulunur. Akıl maddeyle ilgili olabilen bilimin aletidir. O eşyalarla ve nicelik nisbetleriyle ilgilidir. Akıl dokunduğu her şeyi dondurur. Zaman ve hayatın mahiyetiyle ilgilenmeğe muktedir sezgi ise bize hayatın iç yüzünü gösterir. Biz sezgiyle canlı hayatı ve dünyanın hayat şevkini keşfederiz. Akılla hayatın özüne varılamaz. Çünkü o hayatı statik ve ölü terimlerle tasvir eder ve dışsaldır. Sezgi ise içseldir.⁴² Ruhun derinliklerine ancak sezgi ile girebiliriz. Rasyonel fonksiyon ancak sayabilir; toplar çıkarır, böler, fakat, duymaz. Duyma sezgiye aittir. Sezgi eşyanın gerçekliğini kavramada tek araçtır. Sezgi zekadan üstündür. O bir metafizik deneydir. Gerçek metafizik sezgi aracılığıyla hayatın akışına girerek realiteyi içinden kavrar. Sezgi yoluyla düşünme süre (duree) içre düşünmedir. O zihinsel süreyi ve bu öz değişikliği kavrayan şeydir.⁴³

Bergson'un felsefesi akla bilime karşı gibi görülmüştür, ancak onun felsefesine temel aldığı sezgi zihne karşı değil onun tamamlayıcısıdır. Sezginin izlerini taşımayan bir zeka olmadığı gibi, etrafında bir zeka çevresi bulunmayan bir sezgi de yoktur. Hakikatte somut bir zeka sezgi ile, somut bir sezgi de zeka ile karışıktır, fakat bir birinden farklıdır, sadece birbirini tamamlar.⁴⁴ Zeka yapma şeyler vücuda getirmek ve bilhassa aletler vasıtasıyla aletler yapmak, bunları alabildiğine değiştirmek melekesidir.⁴⁵ Zeka cansız maddeye sezgi de hayata dönünce bir yandan birbirinden istifade etmeleri gerekecek, sonuçta da metafizik bilgi teorisine bağlı kalacaktır. Diğer yandan da, gerçekten şuur, sezgi ve zekaya bölünmüş ise bu hal onun hem meddeye tatbik olunması hem de hayatın akışını takip etmesi zorunluğundan ileri gelmiş olacaktır. Realitenin böyle iki kutuplu olmasını takip edecek bilgi teorisi de yine metafizikten ayrı kalmayacaktır.⁴⁶ Sezgi ile zeka şuurlu

⁴⁰ Cavit Sunar, "Bergson'da Zeka ve Sezgi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:VII, Ankara 1960, s. 41

⁴¹ Titus, A.g.e., s. 94

⁴² A.g.e., s. 199

⁴³ Sunar, A.g. m., s. ss. 41-42

⁴⁴ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, s. 181

⁴⁵ Bergson, A.g.e., s. 185

⁴⁶ A.g.e., s. 234

çalışmanın birbirine zıt iki istikametini gösterir. Tam ve mükemmel bir insanlığa bu iki şuurlu faaliyet şeklinin tam bir gelişmesiyle ve uygunluğuyla erişilir.⁴⁷

Bergson'a göre sezgi bilgi yolunu ifade eden bütün tabirlerden üstündür. Fakat yine de belirsizliğe elverişlidir. Sezgiden çıkan bir fikir zihinden çıkan bir kavram gibi doğrudan doğruya açık olmayıp belirsizdir. Ne var ki, bu belirsiz bilgi belirliliği yırtabilir ve çözülemez gibi görünen bir çok meseleleri çözebilir.⁴⁸

Bergson'un sezgi anlayışına benzemesi açısından İslam düşüncesinde Gazzali'nin sezgi anlayışı da alınabilir. Bergson'un sezgi anlayışına benzer görüşleri ondan 8 asır önce Gazzali ileri sürmüştür.⁴⁹ Gazali aklın metafizik hariç diğer alanlarda doğru hükümlere varabileceğini ancak metafizik alanda aklın başarısız olacağını düşünür. Bunun için Gazali metafiziğe başka bir temel aramaktadır.⁵⁰ Gazzali bilgide iki temel unsuru ayırır. Bunlar dedüksiyon, tümevarım ve analogi diye isimlendirdiğimiz akıl yürütme biçimleri- ki onlar bilinen temel önermelerden hareketle neticeye varmaktadır- diğeri de sezgidir. Bunda da insan nereden ve nasıl doğduğu belli olmayan bir önermeye dayanarak bir hükme ulaşır. Bu anlamda sezgi düşüncenin öncüllerden neticelere vasıtasızca varmasıdır.⁵¹ Gazzali'nin metafiziğe sezgiyi temel alışı Bergson'u andırır. Ancak Gazzali sezgisel bilginin kesinliği ve apaçıklığı konusunda ondan ayrılır. Gazzali'ye göre sezgi bilgileri tecrübe ile kazanılmış bilgiler cinsindedir; kesindirler ve bir akıl yürütmenin prensibidirler. Sezgiler saf ve berrak zihinde doğarlar. Bu tür bilgiler şüphesizdir ve bunların doğruluğunun ve kesinliğinin ispatı söz konusu olamaz.⁵²

Bu açıdan Gazzali ile Descartes'in karşılaştırılması yapılabilir. Descartes de sezgiyle elde edilen bilgilerin apaçık ve kesin olduğunu, bunların ispatının mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle ikisi arasında dikkate değer bir benzerlik vardır.

Bilginin kaynaklarından birisi olarak sezgiyi gördük. Bazı filozoflar yukarıda belirttiğimiz gibi sezgiyi algının temelinde, bazıları akıl yürütmenin temelinde, bir üçüncü grupta metafizik alanın temelinde görmüşlerdir. Bunlardan tamamen farklı olarak sezginin bir bilgi kaynağı olarak değerini inkar edenler de: olmuştur, Bir yandan bilginin doğrudan kavranması, kesinliğin doğrudan elde edilmesi gerçeğin doğrudan görülmesi, total bir duyarlık, bütüncül bir durum olarak değerlendirilirken, diğer

⁴⁷ A.g.e., s. 344

⁴⁸ Sunar, A.g. m., s. 42

⁴⁹ Bolay, A.g.e., s. 78

⁵⁰ Necip Taylan, *Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1989, s. 81

⁵¹ Taylan, A.g.e., s. 83

⁵² Taylan, A.g.e., s. 200

yandan da sezgi ile bilinen şeylerin aslında akıl yürütme ile bilinen şeyler olduğu, zihin bu çıkarımı pek hızlı yaptığı için bunun farkına varılamadığı iddia edilmiştir.

Gerçekte sezgi ile akıl yürütme düşüncenin birçok işlevinde kaynaşır ve birbirini tamamlar. Sezgi akıl yürütmeyi hazırlar, ondan önce gelir, îcat, keşif sezgi ile yapılır, ancak akıl yürütme ile ispat olunur. Sezgi gerek tümevarımda gerek dedüksiyonda hatta matematik de bile akıl yürütmelere hareket noktası hizmeti görür. Düşünce daima ya bir sezgi ile veya bir akıl yürütme ile işe başlar. Açıkçası sezgi düşünceye temel teşkil eder.

Sezgiyle ilgili olarak şu sakıncalar iler sürülebilir. Eğer sezgi yalnız başına bilginin kaynağı olarak alınmak istenirse güvenli bir metot olmaz. Sezgi akılla ve duyularla kontrol edilmedikçe saçma iddialar ortaya çıkabilir ve çok kolayca yanlış düşülebilir. Sezgi kendi iç görüşlerini nakletmek ve açıklamak istediğinde duyu organlarının algılarına ve aklın kavramlarına geri dönmelidir ya da onların yanlış yorumlanmalarına ve saldırılara karşı kendini savunmalıdır.⁵³

Bir de sezginin gerçekleşmesi için gereken şeyler konusunda bazı görüşler ileri sürülmüştür. Descartes'e göre sezginin elde edilmesi için yalnızca aklın ışığı yeterlidir. Kant'ta sezginin ortaya çıkması saf aklın kavramlarının algıyı belirlemesiyle ortaya çıkar. Bergson'a göre ise sezgiyi elde edebilmemiz için devamlı ve şuurlu bir şekilde sezgiyi konusuna hazırlamamız lazımdır. Araştırmamızın konusuna bağlı bütün delillerle kaynaşmamız gereklidir. Olaylar hakkında açık ve güvenilir bilgi, bunların kaynağını kavrayacak metafizik sezgi için önceden gerekli şartlardır. Sezgiye konu olacak şeylerle ilgiyi kesmemek, devamlı egzersiz yapmak bu sezginin gerçekleşmesinin şartıdır.

Sezgiler aslında önceki tecrübelerimizin, düşüncelerimizin bir itme rolü oynamasıyla ortaya çıkarlar. Sezgiler bilinç altında cereyan eden dedüksiyon ve tümevarımın sonucudurlar; klasik ifadeyle kıyas-ı hafi (entimem) ile ortaya çıkarlar. Özel bir sahada dikkate değer bir düşünme ve çalışma kişiyi o sahada sezgiye ulaştırır. Mesela bilimsel sezgiler, bilimsel problemler üzerinde yoğunlaşmış zekalarda ortaya çıkarlar. Felsefi ve dini sezgiler için de aynı şeyler söylenebilir.⁵⁴

⁵³ Titus, A.g.e., s. 200

⁵⁴ A.g.e., s. 198

KAYNAKLAR

- Ackerman, Robert, Theories of Knowledge, USA 1965
Bergson, Henri, Yaratıcı Tekamül, Çev: M. Şekip Tunç, 2. bsk., İstanbul 1986
Bolay, S. Hayri, Felsefeli Doktrinler Sözlüğü, 4. sk., Ankara 1987
Deleuze, Gilles, Kant'ın Eleştirel Felsefesi, Çev: Taylan Altuğ, İstanbul 1995
Descartes, Aklın İdaresi İçin Kurallar, Çev: Mehmet Karasan, 2. bsk., İstanbul 1989
Goldmann, Lucien, Kant Felsefesine Giriş, Çev: Afşar Timuçin, İstanbul 1983
Kant, Immanuel, Nakdu'l-Akli'l-Mahz, Çev: Musa Vehbe, Beyrut, 1988
_____, Seçilmiş Metinler, Çev: Nejat Bozkurt, İstanbul 1984
_____, Arı Usun Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul 1993
Russell, Bertrand, Aristotle's Logic, The Basic Writings of Bertrand Russell içinde, Ed. By. Robert E. Egnar and Leaster E. Denon, Britain 1961
Sunar, Cavit, "Bergson'da Zeka ve Sezgi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:VII, Ankara 1960
Taylan, Necip, Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1989
The Encyclopedio of Philosophy, 4. Cilt, "Intuition" md, New York 1967
Titus, Harold H., Living Issues in Philosophy, 2. bsk., USA 1953
Ülken, Hilmi Ziya, Mantık Tarihi, İstanbul 1942
Yaren, Tahir, "Sezgi", Felsefe Dünyası Dergisi, sayı: 37, Ankara 2003/1.

Abstract: *The Role and Significance of Intuition in Knowledge*

Intuition is a very important problem among philosophers, mathematicians and logicians. Since intuition is a source of the nondefinitional concepts, axioms or unproved propositions and principles of logic, a scientific system can be well established on the basis of intuition.

Intuition means direct knowledge, immediate apprehension. There is three main considerations on intuition. At first intuition is a sense perception in the point of view of Kant's attitude; second intuition is a power of intellect, for this reason it is intellectual comprehension; This is Descartes' opinion. At the end, neither intuition is sensible nor intellectual, but it is a another power of spirit of man. Intuition has a metaphysical aspects. According to Bergson intuition must be metaphysical.

Intuition always has been contrasted with reasoning. For this reason it is accepted as noninferential knowledge or noninferential comprehension.

Key Words: direct knowledge, sense perception, nondefinitional, unproved ropositons, immediate apprehension, noninferential comprehension.